

це робила держава для робітників, службовців, міського населення. Як тільки у жовтні 1946 року були зняті з державного забезпечення хлібом деякі категорії робітників, зайнятих в сільському господарстві, різко зріс їхній перехід у міста, де потреба в робочій силі в перші повоєнні роки була особливо велика. Однак відсутність у них паспортів обмежувало можливості для стихійної міграції. Проте різними шляхами вдалося оминати заборони і перешкоди і переходити на роботу в міста.

Величезну тривогу викликало залишення села демобілізованими учасниками Великої Вітчизняної війни, на яких як на силу, здатну допомогти у відродженні колгоспів, покладалися великі надії.

Наслідки посухи продовжували виявлятися і в наступні роки. Уповільнення темпів подолання наслідків війни в сільському господарстві сприяло відтоку населення із села. Зумовлена голодомором міграція і вмирання сільського населення України в другій половині 40-х років істотно вплинули на зменшення трудових ресурсів, особливо в колективних господарствах. За даними перепису 1959 року, чисельність сільського населення не досягла рівня попередніх років голоду.

Продовольчі труднощі, численні хвороби, пов'язані з недоїданням, позначалися і на загальному морально-політичному настрої села, особливо у тих областях, що постраждали від посухи. Великі надії в народі покладалися на перший повоєнний рік. Очікувалося відміна карткової системи на продовольство, загальне покращення становища населення. Однак вони не виправдалися. Колгоспне селянство розуміло труднощі, пов'язані із посухою і наслідками війни. В той же час багато колгоспників не погоджувалося із затягиваними адміністраторами, що намагалися за будь-яку ціну виконати плани хлібозаготівель, не замислюючись про завтрашній день, про майбутнє колгоспу. Партійні, радянські працівники пропагували, повідомляли про те, що колгоспники стали частіше задавати питання, на які складно було дати відповіді, наприклад такі: чому при великій нестачі хліба ми вивозимо його в інші країни, чому населення міст меншою мірою страждає від посухи. На пленумах обкомів, райкомів такі питання розцінювалися як прояв нездорових настроїв, результат недостатньої роботи з колгоспниками [5, 41].

У зв'язку з продовольчими труднощами і голодом зросла кількість злочинів, зокрема крадіжок колгоспного, державного і особистого майна громадян, розбійних нападів. Як і в 30-ті роки ХХ ст., ліквідація цих негативних явищ керівництвом країни бачилася у посиленні покарань, репресій. Сотні тисяч в'язнів, інвалідів і сиріт населяли ГУЛАГ, який став для багатьох з них „рятувальним” місцем від голоду. Однак, якщо голод вбивав людей фізично, то табір калічив морально. Правове закріпачення народу, що проводилося під час голоду під виглядом боротьби з „кримінальною” злочинністю, послужило не зміцненню, а розруці державності в повоєнні роки.

Таким чином, голод 1946–1947 рр. завдав українському селу значних економічних, етнонаціональних, демографічних, морально-психологічних втрат. Наслідки цього лиха глибоко закарбувалися в етнофонді українців.

1. Андреев Е.М., Дарский Л.Е., Харкова Т.П. Население Советского Союза в 1922–1991 гг. – М., 1993.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 208.

3. ЦДАВОУ. – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 112; Там само. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 4296.

4. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини і наслідки. – К., 1995.

5. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 326.

О.М. Веселова

СПАСІННЯ ГОЛОДУЮЧИХ ЗІ СХІДНИХ РЕГІОНІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1946–1947 РР.)

Після закінчення Другої світової війни Україна у складі СРСР перебувала за „залізною завісою” під постійним політичним, ідеологічним, економічним репресивним пресингом сталінщини. ЦК КП(б)У і уряд УРСР слухняно виконували настанови ЦК ВКП(б) та Ради Міністрів СРСР, зовсім незважаючи на національні особливості населення і прагнення його до незалежності. Складною повоєнна ситуація була в усіх регіонах України, але з притаманними кожному характерними особливостями. Плануючи будь-що поповнити немалі на 1945 р. (10 млн т) мобілізаційні резерви на час нової світової війни, керівництво компартійно-державної влади СРСР на чолі з Й. Сталіним, вважаючи Україну своєю колонією, реставрувала в ній довоєнну систему й вилучала із села, попри післявоєнну руїну й неврожай, майже весь хліб та інші сільгосппродукти.

Огляд історіографії засвідчує, що повоєнний (1946–1947 рр.) голод в українському селі став предметом вивчення і українських, і зарубіжних дослідників [1]. Разом із тим, не всі аспекти цієї сторінки історії України вивчено повно. У першу чергу це стосується надання допомоги голодуючим західноукраїнським населенням. Автор статті ставить за мету з'ясувати надання допомоги голодуючим зі східних регіонів України західноукраїнським населенням. Об'єкт вивчення – повоєнний голод в Україні, предмет – порятунок голодуючих зі Східної України у Західній Україні.

У південних, центральних та східних областях УРСР після звільнення їх від гітлерівської окупації соціально-економічне становище було неймовірно скрутним. Шляхом насильницьких репресивно-конфіскаційних хлібозаготівель та непосильних податків (норми податків в УРСР були значно вищими, ніж в РРФСР), неоплати праці тощо в Україні було створено штучний голод, що зимою 1946–1947 рр., навесні і літом 1947 р. перетворився на голодомор. Однак голодуюче сільське населення замість допомоги отримувало додаткові державні завдання щодо зернопоставок, податків, позик... Голодувало в Україні 3 млн людей, в основному селян-колгоспників та одноосібників. Із 1 млн 154 тис. 198 дистрофіків – виснажених голодом людей (станом на 20 червня 1947 р. [1, 138] – Авт.) більшість становили жителі сільської місцевості.

Надмірно складною політична, соціальна й економічна ситуація склалася після війни у західному регіоні України. В приєднаних до України 1939–1940 рр. областях йшов штучний процес прискореної радянзації – прилаштування під сталінську модель соціалізму. Радянські порядки встановлювалися на Волині, Галичині, Буковині, Бессарабії шляхом масових репресій, депортацій, насильницького насадження колгоспів, упровадження комуністичної ідеології тощо. З осені 1939 р. по осінь 1940 р. у Західній Україні було репресовано й депортовано до Сибіру без суду й слідства 10 % населення – вислано 312 тис. сімей, загалом 1 млн 173 тис. людей [2, 290]. Примусова суцільна колективізація супроводжувалася доносами, вилученням майна, висилкою сімей заможних селян, побиттям громадян, арештами без прокурорських санкцій, засудженням на 8–10 років таборів, терором.

Кліматичні ж умови в більшості областей Західної України сприяли врожайності зернових й картоплі.

Однак у різних районах сільськогосподарські культури вродили по-різному.

Приєднані райони Буковини та Бессарабії, як й Східну Україну, охопили, разом із терором, посуха і голод. У вкрай складній ситуації для населення цих регіонів радянська влада саме в них проводила форсовану колективізацію. Якщо в Західній Україні станом на 1 січня 1948 р. було колективізовано 5,4 % господарств, тобто процес колективізації йшов повільно, то на Чернівецьчині – 22,2 %, а на Ізмаїльщині (тепер – у складі Одеської області – Авт.) – 56,7 %. Голод значною мірою захопив і Станіславщину (нині Івано-Франківська область. – Авт.).

У західних областях на заваді колективізаторам стали підпілля Організації українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА), що викликало посилення репресивно-каральних заходів влади щодо населення. Патріотизм радянська тоталітарна влада називала „українським націоналізмом”, або навіть – „націоналізмом” „українсько-німецьким”. Однак, незважаючи на комуністичну пропаганду, всеохоплюючу тотальну ідеологічну обробку населення, воно масово підтримувало ОУН-УПА в опорі комуністичній системі. 1947 р. на території 8 областей було зафіксовано 906 різноманітних збройних і політичних акцій УПА: бої з відділами МВС-МДБ, озброєними партійними і радянськими чиновниками, які забирали хліб у селян, знищення ворожих господарських пунктів, транспортних засобів тощо. За місяцями ці акції розподілялися таким чином: січень – 26, лютий – 22, березень – 36, квітень – 90, травень – 107, червень – 11, липень – 91, серпень – 129, вересень – 68, жовтень – 66, листопад – 89, грудень – 71 [3, 47].

Саме в цей складний і важкий для населення Західної України час голодуючі з Великої України, опинившись вже за подвійною „залізною завісою” – відгороджені й від закордону й від інших республік СРСР (загороджувальними загонами міліції) – бачили єдиний вихід для свого й своїх сімей порятунку від голодної смерті у виїзді до Західної України. У своїх спогадах письменник С. Пінчук зазначав, що „...на відміну від 1939–1941 рр., сталінському режимові не вдалося відновити кордони між Східної і Західною Україною по Збручу та Надслуччю. Який вже там кордон, коли вся Західна Україна була охоплена полум'ям антибільшовицької війни” [4, 158].

Попри непрості, а часом нестерпні умови життя, селяни – господарі Західної України, маючи землю у приватній власності, й ще майже без колгоспів виростили непоганий врожай і, як у більшості своїй люди набожні, співчутливо й милосердно ставилися до сотень тисяч голодуючих своїх земляків, зустрічали їх з добротою, чим могли, тим їм і допомагали. Третій радянський штучний голод-геноцид 1946–1947 рр. в Україні, за даними різних дослідників, забрав від 100 тис. до 2 млн 800 тис. безвинно убієнних людей [5, 76; 6, 85]. І жертв його могло би бути набагато більше, якби не поміч голодуючим населення Західної України.

Дослідникам й широкому загалу добре відомо, що голодомор 1946–1947 рр. радянською владою замовчувався, менш відомо, що утаємничувалася боротьба УПА проти радянської імперії, а ще суворіше – безкорислива братня поміч населення Західної України голодуючим українцям-східнякам”, молдаванам, росіянам й людям інших національностей. „Ми тоді, обтяжені повсякденними турботами, всього цього не знали, тому що це всіляко владою приховувалось, було це державною таємницею. До нас лише доходили чутки про голод й

дистрофію серед селянства, про випадки людоїдства, про листи голодуючих властям, про те, що із Росії й України їздять по хліб у Західну Україну”, – згадував киянин В.Г. Садовський [7]. Інвалід війни С. Овчарук підкреслював, що „західняки” добре знали про злиденне життя своїх східних братів... [8].

Багато архівних документів, люди, які пережили голод, масово свідчать про справжню допомогу селян-„західняків” голодуючим. „Західна Україна виручила нас в 47-му, бо там колгоспів не було”; „На цей раз спасла Західна... Якби не Західна...”; „Ми всі у Західну їздили по хліб; беремо синьку, зеленку, зошитів накупляємо і ідемо вимінювати крупи, пшоно або за гроші купимо хліба”; „В 47-му ...був голод. Ліи лущайки... З лободи варили борщ... їздила в Західну Україну, вимінювала хліб”; „Мені запам'яталося: я їздила в Остріг вимінювати хліб на мило... (мило я робила сама)... Горе заставило, голод заставив... Нічого не мило, як хліба немає”, – згадували Г.В. Самолук, Г.Ю. Філенко, Г.К. Бахуринська, М.Т. Левицька з Поділля [6, 88-89, 124-125, 141-142, 145]. „...Щоб якось у лиху годину пережити, то вся Східна Україна двинулась в Західну Україну міняти речі на зерно і картоплю. ...Всі поїзди товарні, що йшли на схід, були завантажені мішками з зерном і картоплею й обліплені людьми – в отакий спосіб люди Східної України рятувались від голодної смерті”, – згадував інвалід війни Г. Сорока з Київщини [9].

До Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Тернопільської областей з надією на порятунок своїх рідних їхали гнані голодом виснажені люди з Ворошиловградщини, Дніпропетровщини, Житомирщини, Донеччини, Київщини, Одещини, Полтавщини, Миколаївщини, Сумщини, Херсонщини та інших регіонів України, Брянської, Калузької, інших областей РРФСР...

Борючись за вільну, незалежну Україну, ОУН-УПА роз'яснювали людям справжні причини виникнення й поширення голоду, сміливо протидіяли репресивним радянським порядком й закликали населення до активних дій, не дозволяти вивозити хліб з колгоспів, як це реально здійснювали самі. В листівці УПА 1947 р. „Брати-голодуючі!” говорилося: „Голодом сталінські душогуби здійснюють масове винищення українського народу. Тюрем, розстрілів, Сибіру є замало!” УПА стверджувала, що „хліб мусить залишитись в руках народу”. „Брати!” – закликала листівка. – Поки не знищимо сталінських розбійників, поки не проженемо большевицьких наїзників з України, доти не може бути в нас жодних сподіванок на краще. Сталінські обіцянки про те, що, переборовши післявоєнні труднощі, ми станемо краще жити – підла брехня. Подібними обіцянками нас обдурюють уже 30 років. Але протягом цього часу ми ще не жили людським життям. Зате ми вже голодували в 1922 р., в 1933 р. і оце втретє. Годі довше!

...Не для допомоги приїхав на Україну відомий уже нам кат Каганович (з березня по 25 грудня 1947 р. – секретар ЦК КП(б)У. – Авт.), і не для наради привіз він з собою нового Постишева – Патолічева. ...Нова хвиля дикого терору залила всю Україну! ...Смерть Сталіну і його кліщі - організаторам нового голоду на Україні! ...Геть сталінські колгоспи – знаряддя грабежу хліба і визиску селян!” [10, 58, 60, 61].

Намагаючись допомогти землякам зі Східної, Центральної й Південної України, борці за незалежну самостійну Українську державу у листівці „Брати з-над Дніпра” писали: „Вас гонить голод в Західну Україну з надією, що вдасться тут здобути дещо харчів. Голодова смерть заглядає вам у вічі. Нещастя ваше таке безмірне, що докорів робити вам не можемо.

Але знайте, що в Західній Україні народ не пухне ще дотепер з голоду тільки тому, що збройним і пасивним опором не дозволив видерти з себе всього урожаю. ...Брати з-над Дніпра, не давайте хліба більшовицькій державі. Не дозвольте вивезти хліба з України, бо хліб сьогодні – це бути чи не бути всього народу, цілої нації”.

Прибули на початку 1946 р. в села західних областей голодуючі купували за гроші чи обмінювали на різні речі хліб, крупи, картоплю та інші продукти й, пробувши там деякий час, поверталися додому. Дехто з них наймався на роботу тимчасово або постійно. Не зменшився потік селян по хліб із Одеської, Полтавської, Київської, Кам'янець-Подільської, Вінницької та ін. областей і влітку 1946 р. У червні органами транспортної міліції тільки Львівської обл. лише з поїздів було знято 62 тис. 400 осіб, а за останню декаду місяця – 97 тис. 633 людей [11, 45-46]. Особливо великий наплив голодуючих спостерігався в районах, що були розташовані поблизу залізниці. З метою „боротьби с незаконним перевезенням хліба селянами” на великих станціях залізниць оперативники загороджувальних загонів відбирали у людей продукти, все, що у них було. Секретар Львівського обкому партії І. Грушецький в інформації „Про наплив колгоспників зі схід-

них областей УРСР і РРФСР в райони Львівської області по сільськогосподарські продукти” в червні 1946 р. повідомляв ЦК КП(б)У, що по лінії КДБ була дана вказівка „заарештовувати і віддавати під суд осіб, які поширюють антирадянські і наклепницькі розмови, спрямовані проти колгоспного ладу” [11, 40-42].

Усупереч цьому, на початку липня 1946 р. провід ОУН дав вказівку своїм організаціям зривати проведення хлібопоставок. „Ховайте і бережіть хліб, щоб не повторився 1933 рік,” – закликала УПА в листівці „Громадяни України!”. В іншій закликала: „Геть колгоспну панщину!” „Хай живе вільне користування землею!” „Смерть сталінським грабіжникам!” „Смерть Сталіну, який перетворив селян на жебраків!” В листівці „Брати голодуючі!” керівництво УПА зазначало: „...Вимирають наші села, виростають нові, свіжі могили. Мільйони опухлих почорнілих людей-скелетів мандрують за хлібом у найвіддаленіші кутки Західної України, щоб по дорозі знайти від виснаження смерть у придорожньому рові чи товарному вагоні, або загинути, з'ївши перший випрошений шматок хліба. Брати! Чому ж це ми, сини найбагатшої і найурожайнішої на світі землі, приречені на голодну смерть? Чому ж це наша квітуча Україна перетворена в голодну країну? Тому, що Україна в неволі, тому, що Україна не самостійна держава. Тому, що сталінські вельможі відібрали від нас землю, а нас перемінили в безправних рабів, у нужденних жебраків. Гинемо від голоду тому, що не ми господарі на своїй землі, а зграя сталінських імперіалістів; тому, що багатства України належать не українському народові, а більшовицьким грабіжникам” [10, 44, 58-59].

Згодом в одному із звернень повстанці писали: „Пам'ятайте, що коли б у Західній Україні були колгоспи, то ви вмирали б від голоду... А так не тільки в Західній Україні не було голоду, а ще й скільки наших братів зі Східної України врятувалося від голодної смерті”.

УПА розповсюджувала серед селян відозви, в яких закликала допомагати продуктами голодуючим, які жадали роздобути бодай якийсь харч. „Західняки” доброзичливо, по-християнськи підтримували страждених. Архівні документи й багаточисленні спогади людей свідчать про це.

Шлях по хліб був небезпечним. Очевидці розповідають, що багато людей гинуло в дорозі, адже часто їхали на дахах вагонів, на приступях, падали і залишалися без рук, без ніг... Людей грабували й часто вбивали в поїздах злодії-грабіжники, про що свідчить багато очевидців трагедії. Так, В. А. Кошевич із Хмельниччини розповідав: „...В 1947 році в нас був сильний голод. Я їздив з братом в Західну Україну – це нас спасло. Коли ми під'їжджали до станції Здолбунів від станції Верба додому, то напала банда, з ешелона скидають хліб, в людей забирають і скидають мішки на ходу поїзда, а там вони підберуть... То брат з ракетниці дві ракети пустив, і ті, що обчищали ешелон, що скинули з п'ятдесят мішків, після ракет розбіглися. ...Довезли до Здолбунова, і в Здолбунові на станції все те міліція забрала і видала квитанції людям... Це начебто ми шпикулянти. Люди пухнуть з голоду та й ще шпикулянти. В Західній пуд муки — двісті рублів, а в нас пуд муки вартував тисячу рублів. Штири пуди разової муки конфіскували, а по пудові братові і мені залишили і ще... квитанцію залишили нам. То та банда, що перед Здолбуновим, і міліція в Здолбунові, чи не були то одні і ті ж, — думаю” [6, 579, 581].

Якщо населення Західної України всіляко допомагало голодуючим вижити, то провокатори з НКВС, що перевдягалися під вояків УПА й здійснювали злочини під їх виглядом, забирали у виснажених голодом „східняків” здобуті для сім'ї й дітей продукти. О. М. Ляховецький з с. Нігин на Хмельниччині, приміром, свідчить, що „...у 1947 році, коли ми їздили на Захід по хліб, то до мішечників вривалися з обрізами, і весь хліб і одяг скидали з поїзда – це були „бандерівці” з НКВД. Робили в 1947 році так, щоб наш народ вмирав, як і в тридцять третьому; „бандерівці” з НКВС так блокували поїзди з людьми, котрі їздили в Західну по хліб, що майже все вивряли з рук...” [6, 195].

„Якби не галичани, то знов був би 1933 рік...”, – оповідала Н. Г. Кармалюк з с. Кармелюкове на Вінниччині [12, 174]. „На жаль, багато хто вже забув своїх рятівників. Західна Україна в ті тяжкі часи прихистила багатьох українців, росіян, молдаван, білорусів, врятувавши їх від голодної погибелі...”, – писав знаний дослідник голодоморів І. Г. Шульга [12, 170].

Українські повстанці у листівці „Українці!” відзначали: „Ділити нас, сіяти роздор між нами – це стара практика всіх поневолювачів наших. Не відстають в цьому і російсько-більшовицькі гнобителі. Горлаючи про „возз'єднання” усіх українських земель, в той час вони роблять усе, щоб поділити, порізнити українців західних і східних областей України. ...Українці Західної України! Серед вас живе багато братів ваших зі Східної України. ...Ставтеся до них приязно, приймайте гостинно як братів своїх... Допомогайте собі взаємно, по-братньому” [6, 65-66]. І це була воістину братня допомога.

Однак можновладці заборонили використовувати цей шлях самозабезпечення населення УРСР продовольством, людяний надійний канал порятунку кинутих владою напризволяще голодуючих від смертельних лещат голоду. У доповідній записці сільгоспвідділу ЦК КП(б)У про заходи боротьби з перевезенням хліба із західних областей України від 21 серпня 1946 р. зазначалося: „Для боротьби с незаконним перевозом хлеба крестьянами по железным дорогам органы транспортной милиции УССР в связи с Постановлением Совета Министров Союза ССР от 31 июля 1946 г. №1703 организовали на крупных железнодорожных станциях Украины оперативные заслоны из работников транспортной милиции,

которые ведут борьбу с незаконной продажей и куплей зерна и муки на рынке” [11, 45-46].

„Сталінські кати, кровопивці заборонили голодуючим привозити хліб із Західної України. Вони наказали своїм енкаведівським опричникам відбирати від голодуючих мізерні кілограми випрошеної бараболі чи квасолі. Вони, нарешті, цілком закрили весною 1947 р. (саме в розпал голодомору. – Авт.) доступ в Західну Україну”, – писали українські повстанці у листівці „Брати голодуючі!” [6, 59].

Так, саме „бандерівці”, – підкреслював відомий історик В.І. Сергійчук, – як у нас зневажливо дехто називає українців із західного регіону, – подали допомогу східнякам” [12, 202].

Ясно й чітко бачимо, що в масштабах 1932–1933 рр. народна трагедія у повоєнній Україні не повторилася тільки тому, що рятувницею виступила Західна Україна, селяни-одноосібники плодами своєї праці поділилися зі своїми голодуючими братами з Великої України.

Таким чином, розправитися голодом-геноцидом з українським народом не дозволили імперській владі воїни УПА і селяни Західної України своєю широчердечною допомогою голодуючим братам-землякам. Західна Україна стала у повоєнні роки рятувницею, спасінням і українців, і людей інших національностей від голодної смерті. І це – незабутньо.

1. Юрчук В. Тоталітаризм і голод в Україні у 1946–1947 рр. // Голод 1946–1947 рр. в Україні: причини і наслідки. Міжнародна наукова конференція. – К.–Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 1998; Хоменко В. 3 війни – в голод // Там само та інші роботи
2. Історія України: нове бачення: У 2 т. – К. – 1996. – Т. 2.
3. Киричук Юрій. Історія УПА. – Тернопіль, 1991.
4. Пінчук Степан. По той бік голоду // Голод 1946–1947 років в Україні: причини й наслідки. Міжнар.наук.конф., Київ, 27 травня 1997 р.: Матеріали. – 1998.
5. Білас І. Голокост на Україні в 1946–1947 роках. Особливості діяльності карального апарату // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. – Мюнхен. – 1992.
6. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. Книга перша. – К.–Нью Йорк, 1999.
7. Свідчення В.Г. Садовського. – З архіву автора.
8. Народна газета. – 1997. – № 32.
9. Архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні: Колекція документів.
10. Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів: –К.: 1999.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3940.
12. Шульга І.Г. Людомор на Поділлі. – К., 1993.

Н.В. Горло

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБУДОВИ СІЛ ТА ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА У ЗОНІ ВОДОСХОВИЩ ДНІПРОВСЬКОГО ГІДРОКАСКАДУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ (50-70-ті рр. ХХ ст.)

Спорудження Дніпровського гідрокаскаду протягом 50–70-х рр. ХХ ст. супроводжувалося появою комплексу економічних, соціальних, екологічних та інших проблем, які на сучасному етапі вимагають детального вивчення та вирішення. Нині вони постають у центрі уваги представників різних

наук. За роки спорудження об'єктів гідрокаскаду було затоплено багато сіл, була проведена грандіозна кампанія переселення. Цей процес супроводжувався руйнуванням традиційних поселенських структур українського села. Зокрема, вказані питання з'ясував С.М. Тимченко, який назвав поселенську структуру одним із важливих елементів суспільного виробництва, бо від якості розселення залежать працездатність і продуктивність праці виробників, зростання суспільного багатства, сприятливі умови життєдіяльності всього населення [1, 140]. Однак історики, досліджуючи проблему переселення, залишають поза увагою зміни у поселенських структурах села, фіксуючи погляд на труднощах переселення. На думку П.П. Панченка і В.А. Шмарчук, умови переселення на Каховському водосховищі були дискримінаційними і економічно невігідними для населення, а у густозаселеному регіоні руйнації піддавалися економічні та господарські зв'язки територій [2, 330]. С.С. Падалка звернув увагу на зменшення кількості сіл [3, 116]. Загалом невивченими залишилися питання про особливості нової забудови придніпровських сіл та основні вимоги, що висувалися до житлового будівництва. Певною мірою ці проблеми знайшли відображення тільки в історико-етнографічній розвідці Г.Ю. Стельмаха (1964 р.) [4] та статті архітектора В. Моравського (1974 р.) [5]. З огляду на це автор статті ставить за мету розкрити особливості забудови населених пунктів у різні періоди будівництва гідрокаскаду та підходи до житлового будівництва, що загалом доповнить картину переселення. Об'єкт вивчення – водосховище Дніпровського гідрокаскаду, предмет – основні підходи до забудови сіл та житлового будівництва.

Дані про кількість затоплених сіл є суперечливими. На думку В. Кредо, водосховища затопили більше 3 тис. сіл [6]. Потребувалося розширити старі села чи збудувати нові. Села у зоні дніпровських водосховищ можна розділити на три типи: 1) повністю нові; 2) реконструйовані з частковим виходом на вільні території; 3) села із забудовою в межах старих сіл [5, 18].

Першочерговими були роботи, що стосувалися планування зони впливу водосховищ, нових сіл або районів, у межах яких відбувалося доприселення. У зв'язку з цим важлива роль відводилася Управлінню у справах сільського і колгоспного будівництва при Раді Міністрів УРСР, яке відповідало за розробку плану переселення, складання і винесення в натуру проектів планування сіл, підготовку кадрів колгоспного будівництва, організацію спецбудтрестів і контор [7, 36]. За його дорученням проектний інститут „Діпросільбуд” Міністерства сільського господарства УРСР складав план-схему населених пунктів і розробляв кошторис будівництва. До виконання проектних робіт були залучені облпроекти.

За архітектурно-планувальною організацією виділяють три групи сіл: 1) перша половина 50-х років (Каховське водосховище); 2) друга половина 50-х років (Кременчуцьке і Дніпродзержинське водосховища); 3) 60 – початок 70-х років (Київське і Канівське водосховища). Від першого до третього періоду характерне поступове збільшення щільності населення в селах за рахунок зменшення величини присадибних ділянок. Так, у селі Дудчани Херсонської області (Каховська ГЕС) щільність населення складала 10,5 чол./га, а розмір присадибних ділянок – 0,25-0,55 га; у селі Худяки Черкаської області (Кременчуцька ГЕС) щільність населення – 12,9 чол./га при розмірі присадибних ділянок 0,25 га; в селах Козаровичі, Трипілья Київської області (Київська ГЕС) щільність